

mozgalmakról is tájékoztatva, a melyek közt a különféle ugor nyelvek; alapos tanulmányozása a legfontosabb.

Önálló s említésre méltó munkák, a melyek nem a finn-ugor társaság jolyóiratában s kiadványai közt jelentek meg, a következők: O. Blostedt: Halotti beszéd etc. 1869; O. Donner: Vergleichendes Wörterbuch der finnischen-ugrischen Sprachen (1874—1888) és Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugr. Sprachen; A. Genetz: Suomen kielen partikkeli-muodot; Kola-Lappisches Wörterbuch (ennek szövege megjelent a Nyelvtudományi Közleményekben is); Lautphysiologische Einführung in das Studium der westfinnischen Sprachen (1877); Versuch einer karelischen Lautlehre; — iskolai nyelvtana is nagyon el van terjedve. (Ezuttal megemlíthetjük, hogy a finn mondatant Koskinen, Korander, Jahansson, s legutóbb Setälä dolgozták fel); E. N. Setälä: Zur Geschichte der Tempus- und Modus-stambildung etc. (1887) és Yhteis-suomalainen äännehistoria (finn hangtörténet).

Már többször említettem, mily rendszeresen folytatják a finn irodalmi társaság vezetése alatt a nyelvjárások tanulmányozását, még pedig oly nagy eredménnyel, mint tán sehol másutt. Majdnem valamennyi a *Suomi*-ban, a társaság évkönyveiben jelent meg.

Helyesen s szépen mondja Setälä: «Hazánkban a tudomány a finn nyelvészet terén fejtette ki eddigelé a legeredetibb s legönállóbb munkásságát, s az eddigi eredményekből bizvást reményt meríthetünk, hogy jövőben is gyümölcsözőleg fog működni mind a nemzeti, mind pedig a nemzetközi tudomány javára.»

SZILASI MÓRICZ.

Kisebb közlések.

A vogul «isten nyila» (*tårém-näl*) kifejezést nem találja meg R. Prikkel Marián az eddig kiadott vogul népköltési gyűjtesekben, ezért ellenére egyenes világos közlésemnek ép oly merészséggel, mint nagyhamarosán kész az ítélettel, hogy «módfeltett kétséges», «ha egyáltalán divik-e a vogulban ezen elnevezés» (l. fönt 187—188 ll.). Hát mindenesetre jogos módja a kritikának a csalással és szándékos félrevezetéssel való gyanúsítás is, de a ki ezekkel elbáll, annak föltétlenül bizonyítania is kell tudnia (jelen esetben különösen azt, hogy én szoktam egyébkor is a magyarral való egyeztetés kedvéért adatokat gyártani); mert különben eljárása

merő rágalmazás színét viseli, mely azon gyanút költi, mintha czélja a «semper aliquid haeret» reményével függne össze. Nem nagyon hajtja ugyan malmomra a vizet, de nem resteltem mégsem ez alkalommal tudomásra hozni, hogy hasonló megjegyzés érte már egy másik vogul nyelvi közlésemet is, ha nem is irodalmilag, de élő szóval. Midőn t. i. az *eper* szó magyarázatánál a vogul *äpëréx, äpërxjéx* «földi eper» alakokra hivatkoztam (Nyr. 23, 1.), egyik előkelő nyelvészünk annyira hatása alatt állott a megszokott s többször emlegetett *erdbeere*-féle hasonlításnak, hogy kétséggel fogadta közléseim hitelességét. Ekkor véletlenül segítségemre jött Ahlquistnak Helsingforsban kiadott vogul nyelvészeti hagyatéka, melyben szintén előkerült e szó: «*äprex* erdbeere». Most is szerencsémre van módomban hivatkozni a megboldogult jó Ahlquistra, kinek osztják szótárában (mely jóval az én vogul tanulmányutam előtt jelent meg) megvan ezen adat: «*pai-nól* (gewitter-pfeil) donnerkeil» («*pai* wolke, gewitter»), melyből látható, hogy a «mennykő»-nek «nyil»-féle apperceptiója nem idegen az uralvidéki rokon népeknél sem. Miután pedig kritikus uram gyanuba veszi, hogy becsületes, igaz jószág-e adatom, közlöm vele, hogy honnan szereztem. A *tårém-näl* följegyzés felsőlozvai szótári jegyzeteim közül fordult elő (6. iv, a) még pedig Reguly ezen följegyzéséhez fűződve: «*tull-sangh* mennykő», melyet a közlő ekkép javított ki: «*tårém-näl pats*» («isten nyila esett»), vagy «*tårém-sańkw pats*» («isten éke esett»; v. ö. ném. *donner-keil**). Ezen kívül megvan a tavadai vogulban «*tårém-näl* громовая стрѣла (mennykő)», kézirati jegyzeteimben (12. iv d) ezen két példával igazolva: «*tårém-näl il-älus* громовая стрѣла еро ударила (megölte a mennykő)» és «*ti jiw tårém-nälne il-khas-khus* гр. стр. лисину разменала (ezt a fát széthatította a mennykő)». Ugyane nyelvjárásban: «*tårém-näl* «meteor». Ha R. P. M. egyéb vogul nyelvi közléseimet hitelre érdemesíti, azt ezen adattól sincs alapja megvonni; mert valóban nem ez az egyedüli, melyből a magyar nyelv tényeire világosság háramlik s mind az ilyet talán még sem költhettem.

MUNKÁCSI BERNÁT.

* Igen tanulságos Ahlquistnak e szóra vonatkozó följegyzése: «*tårém-sańku* altertümliche steinerne axt», melyből az tetszik ki, hogy a nép a köfejsze-leleteket mennykőnek tekinti. — A magy. «mennykő» kifejezés leleteknek a középlozvai (s egyéb déli vogul nyelvjárásokban is előkerülő) *tårém-sańkw-çwütész* (Regulynál: *tåróm sangá äxtész*) kifejezés, melyben *çwütész* = ÉV. *äçwütész* «kő». A votjakban is *in-köli, in-külé* «mennykő», melyben *köli, külé* «kavics, kövecske».

Néhány műveltségi szó eredetéhez. Borovszky Samu «Német kölcsönszói» közül (l. NyK. 24. k.*) mint ilyenek elejtendők: *eke*, mely = csuvas *aga* «eke» szabályos hangmegfeleléssel | *fejér*, *fehér*, l. MUGSz. | *harang* = mong. *χaraŋγa* «hangoztató ércmedencze» (l. Budenz: NyK. XX, 153.) | *kanta* («ófném. *channa* és *canneta*, *chanta*, kfn. *kane*, *kante*); de ezzel szemben v. ö. mong. *khondara* «ein schälchen, eine kleine trinkschale» (Schmidt 162) s magashangú alakban: *köndük* «wasserkanne» (Pavet de Court. után Zenker). Megjegyzendő, hogy a *kancsó*, *korsó* és *tömlő szót* is török-mongol eredetűek. | *kert* = éjsz. vog. *kärtü*, oszjt. *karta* stb. (l. Ethnogr. V, 172. l.) | *lyuk*, *lik*: eredeti szó (l. MUGSz.) | *mese* = vog. *oqmélés*, *amís* «találós mese» stb.; l. Ethnogr. IV, 254. l. | *méz*: közgörg iráni eredetű szó; l. Ethnogr. V, 136. | *tündér*: eredeti szó (l. Ethnogr. V, 103. l.).

irha: ófn. *irah*, *iroh*, *ireh*, kfn. *irch*, *ërch* «bock, leder»; «davon: weissgegerbtes leder überhaupt». — Miklosich szerint magy. *irha* = cseh *jircha*, ujszlov. *irha*, *jerh*, lengy. kisorosz *ircha*, orosz *ircha*, *irga*, szerb *ira*, rum. *erhü* «gegerbter schaf- od. bockfell, weissleder aus dem d.: ahd. *irah*, mhd. *irch*, *ërch* bock, bocksleder, weissgegerbtes leder: lat. *hircus*) (Etym. Wb. 96.). Ámde a magy. *irha* alakkal szabályszerűen egyeznek a csuvas *šuryax* «zartes häutchen, zwerchfell (непенюшка)», kazáni tatár *žarjak* (e h. *jargak*) «sämischleder (замша)» (Budag. II, 325), jakut *sari* «gegerbte renntierhaut», csagat. *jarjak* «haarloses fell (шуба безъ шерти)», kirgiz *žarjak*, *žarjak* «börkafán» (Budag. u. o.) szavak is. Minő itt az alakok viszonylása? Legkevésbé valószínű a magy. *irhá*-nak német eredete; másrésztől bizonyos, hogy a magy. *irha* (hasonlóan a *lapú vidra*, *viza* stb. szók eseteihez) a szláv alakokon kívül a török *jarjak*-nak is kifogástalanul szabályos megfelelője (v. ö. magyar *ír*- és köztörök *jaz*-) s hogy ez utóbbi a szláv alakokból nem magyarázható. A kérdés megítélésénél figyelembe jött, hogy a bőrpar terén vannak más kifejezéseink is a törökségből u. m. *szirony*, *szücs*, *saru*, *csizma*, *iplik* (u. o. XX, 474.) Perzsa-török szók: *szattyán* (oszm. *saytian*) *csiriz* (oszm. *čiriš* «eine art kleister»). Ugy látszik török eredetű az európai *chagrin* szó is. L. Dietz 4. kiad. 541 (v. ö. oszm. *sagri*, tatár *sawré*, kirg. *sauri*, «juh-, számbőr, zsagrén» Budag. I, 614.; a mongol-mandsuban is van *sarin*, «chagrin».)

MUNKÁCSI BERNÁT.

Egyenest. Ennek a határozó szónak elemei nem világosak. Felismerjük benne — de már nem is nyelvérzékünkkel — az *egy* számnevet, fel az *-es* képzős melléknévet és ennek *-t* ragját, de az *-en* elemről nehéz

* Vö. az itt mondottakhoz Szarvas G.-nak időközben megjelent bírálatát Nyr. 23. k.

számot adni s még nehezebb megmagyarázni, hogy mint került össze az *-es* képzővel. Én azt hiszem, az *-en* elemnek a szó különböző jelentései-ben különböző eredete van.

Először az *írányt* jelentő *egyenes* szó, tehát a címzeli határozószó az *«egyedül»* jelentésű **egyen* szóból keletkezett, mely a *ketten*, *hármán* stb. számnemeknek volt párja, s mely összetételekben meg is található a NySz.-ban: *Mynd eejgyen* el karhoznank (ÉrsC.) és: *egyen-egyen*. Sőt magában is előfordul az *egyen* szó nyelvtanból és 1808-ból való szótárból idézve, *«egyenként»* jelentéssel. Épen mostanában rábukkantam a népnyelvben is. Egy nagy-szalontai asszonytól hallottam ezt a mondatot: *Mink meg se kóstoltuk egyen se*, s utána járva, hogy valóban ismerős-e Szalontán ez az alak, arról értesültem, hogy ha nem általános is, de némelykor használják, pl. (így mondták): *egyen sem voltunk betegek*. — Ebből az *egyen*-ből úgy lett *egyenes*, mint *magún*-ból *magános*, *egyedül*-ből *egyedüles* CzF. és valamint a *magános* melléknév meggyökerezése óta az *-an* ragot ismételnünk kell, ha határozóul használjuk a szót: *magánosan*, úgy kellett az *egyenes* szót is *-en*, vagy *-t* raggal ellátni: *egyenest*, *egyenesen* = *egyedül*. Tisztán ez az *«egyedül való»* jelentés van meg a NySz. következő példáiban: «3. (simplex; einfach). Mikor à kösségnece öszve kel gyűlni, egyenesen trombitalyanac: simplex tubarum clangor erit (Helt. Bibl.) Czac egyenest kűrtöllyetec (Kár. Bibl.)» Az átmenetet az *egyedül*-ből az *írány*jelentésre az az észjárás mutatja meg, mely épen az *egyedül* használatában ismétlődik, hogy t. i. az *egyedül*-t *«csak»*, *«csupán»*, *«közvetlenül»* jelentésben használjuk: *«egyedül a városba megyek»* = *csak a városba*, *se jobbra*, *se balra* le nem térek. Ugyanígy használjuk az *egyenest* szót:

Mondjad neki Márton, ím ezt ízenem:
Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi,
Jézussa kezében kész a kegyelem,
Egyenest oda fog folyamodni.

Czuczor.

Tehát: *egyedül* oda, *csak* oda, vagyis: *közvetlenül* oda. Vagy a régiségben: Az *linea* alá *igyesen* az *többi* alá *írd* (Helt. Aritm.) *Ti* rollatok szoll *egyenesen* (Matkó: BCsák). *Affele* magva szakat joszag *igyesen* az *fejedelmet* nezne (Ver. Verb.). — Ebből az *«egyenes út»*, (*«egyenesen vivő út szél»*) úgy származik le, mint az *«egészséges ember»*-ből az *«egészséges gyümölcs»*.

Az *egyenes* vonalból származik az *egyenes* lap, *«planus, aequus»* (NySz. 2. és 4.) jelentése, de az *egyenlőséget* *«aequalis, gleich»* fogalmát jelentő *egyenes*-ben (NySz. 5.) a melléknemek *-an*, *-en* (*fehéren szépen*) ragját kell látnunk, mintha e helyett *egyformán*, *egy módon* szintén azt mondták volna *egyen*, s akkor ebből az *egyen-es* a. m. *egyformán való*, *egyforma*, pl. *téged à földdel egyenessé tesznc* (Zvon. Postill.). Nyel-

vünk cselekedetünkkel egyenes légyen (u. az). Az égézz keñyr ó kézékben keeth egésen resre walek (PeerC). Ugyanez az **egyen* szolgál az *egyenlő, egyenetlen, egyenet* szók tövéül.

Végre jelent az *egyenes* annyit is, hogy *egyertető*, «concors, einträchtig» (NySz. 6.): atfafiáual igenős (Guary C.). Ez már a helyet jelentő -n ragból van képezve, mintha az *egyhelyt, együtt* határozót így is kifejeznők *égygyn*, s ebből ép úgy alkották az *egyenes-t*, mint az *együtt-től* ujabban az *együttes-t*. Ebből a többől származnak a *megegyenesedik, megegyenesül* = (egyességre jut), *egyemben* (együtt, egyúttal) szók.

Az *egyenest* határozószó töve tehát három egyenlő alaku szót leplez, melyek azonban különböző értelműek, mert számnévi (-an), melléknévi (-an) és helyjelentő (-on), ragból származnak. Hogy a nyelvérzék nem érzi már a töben az *egy* számnevet, azt mutatja az alak megváltozása (*igenyes* stb.).

KALMÁR ELEK.

* **Vörösmarty mint nyelvész.** Irta *Kiss Ernő dr.* (A váci főgimnásium értesítőjében.) A bevezetésben azt az örvendetes ígéretet olvassuk, hogy a szerző nemsokára Vörösmartynak, a magyar nyelv egyik legnagyobb művészenek, összes munkáit föl fogja dolgozni nyelvészeti szempontból. Egyelőre magának Vörösmartynak a nyelvről való nézeteit és értekezéseit ismerteti, ámbár «az így nyert kép csak egyoldalú s nem is fényesebb képe lesz V.-nak.» A bevezetésben megemlíti, hogy V. az Athæumban közölt szóbírálatokon s az *Ypsylon háború* című drámai tréfán kívül voltaképpen csak négy nyelvi értekezést írt, ezek közt egyet a magyar nyelv eredetéről s egyet az összetett mássalhangzók «egyszerítéséről.» Azonfölül élénk részt vett az Akadémia nyelvtudományi munkásságában, ő dolgozta ki a *m. helyesírás és szóragasztás* szabályait (1832) s többekkel együtt szerkesztette az Akadémia *M. és német zsebszótárát* (1838), írt továbbá németek számára egy m. nyelvtant (1832). — A II. szakaszban *V. mint neologus* van jellemezve, nem csak elvi nyilatkozatai idézésével, hanem költői munkáiból vett számos példával, melyek azt mutatják, hogy V. majdnem kizárólag a régi és vidéki kifejezések fölvetelével s mesteri alkalmazásával gazdagította az irodalmat. Ó maga kevés új szót alkotott; ezek közt nevezetes a *szivar*. Helmecki szócsonkításait metsző gúnynyal ostromozza:

Baltával jött fel Pindus tetejére Metőfi:

Vajjon hány szónak szegte ma bárdja nyakát?

— III. *A megvitatott kérdések.* Itt az Ypsylon-háború van ismertetve, továbbá a mássalhangzók egyszerűsítését célzó érdekes javaslat (V. természetesen az egyszerű c mellett is kardoskodott), végre az ikes igékről szóló fejtegetése. Erről szóltában a szerző nem említi az erdélyi Bőjthinek, Révai példaadójának, az ikes igékről vallott nézeteit, melyeket legújabbán Beöthy Zs. irodalomtörténetében ismertettem. — A tartalmás értekezésnek utolsó szakasza ezt a címet viseli: *Vörösmarty, a délilábos*. Itt V.-nak szófejtegető módszere van ismertetve.

SIMONYI ZSIGMOND.